

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

99
-12

5275

Յ. ԲԵՐԵՍԻՆԵԱՆ

07 JAN 2009
10 NOV 2011

ՏԱՆՈՒՏԷՐ ՕՂՆԵՐ

891.99
F-12

Պատմական գրույց

7215

Երանի նրան, որ մինչև իր շունչը վերջին
Հաւատարիմ կրթնայ իր հայրենի հող ու ջրին:

Հրատարակ. վ. ՅՈՍ. ՀԱՆՆԻՍԻԱՆՑԻ

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլեքտրաշարժ տպա. Մ. Վարդանանցի, Դան. № 3.
1906

26.02.2013

22647

10 NOV 2011

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԵՆՏԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԵՆՏԱՆ

Արտ. մուկանաթ

Электронпечатня М. Вартамянца, Ганов. № 3.

ՏԱՆՈՒՏԵՐ ՕՋԱՆԸ

և

Այս անցքը պատահեց ուղիղ հարիւր տարի քրանից առաջ, երբ երջանկայիշատակ գեներալ Ջուբովը իր յաղթանակող զօրքով մօտենում էր Շիրւանի գաւառին, երբ դեռ բռնակալի սուրը փայլում էր հազարաւոր խեղճ և այնպաշտօցան ժողովրդի գլխին: Այդ 1796 թւին էր:

Թուրք խաների և բէկերի սարսափելի կերպով կատարած արիւնահեղութիւնները լսելով Ռուսաց կայսրուհի Եկատերինէ Բ.-ն՝ զօրք ուղարկեց Կովկասեան քրիստոնեաներին ապատելու համար:

Այդ ժամանակ քաղաքում նստած էր Մուստաֆայ խանը: Լսելով ունների գալը նա սկսեց պատերազմի պատրաստութիւն տեսնել: Եւ անամի կողմից ունների գալը, միւս կողմից հայերի գաղտնի հարաբերութիւնները նրանց հետ, աւելի ևս գրգռեցին մոլեռանդ մահմեդականներին, որոնք տարիներ շարունակ միշտ հալածում էին քրիստոնեայ ժողովրդին: Թէև նրանք առաջ գաղտնի՝ աւազակի պէս զիշերներով էին յարձակւում հայ գիւղերի վրայ, սակայն այժմ ըսկըսեցին օրը ցերեկով մտնել հայերի գիւղերը և կատաշել իրանց գազանութիւնները: Այդ ժա-

մանակ անպաշտպան ժողովուրդը չըկարողանալով տանել թշնամու ծանր և անտանելի հալածանքները, մեծամասնութիւնը սկսեց գաղթել իր հայրենիքից:

Թշուառ գիւղացին երկար տարիներ արիւնքրտինքով վաստակած աշխատանքի մեծ մասը իր սեպհական սայլով բաժին էր տանում խաներին ու բէկերին: Իսկ այժմ՝ զրկւում էր իր սեպհական մասիցն ևս:

Զրկւում էր տարիների ընթացքում հազիւ կառուցած աղքատիկ խրճիթիցը: Վերջապէս ամեն ինչ թշնամուն էր յանձնում. միայն իր կեանքըն էր ազատում կատաղի թշնամու ճանկերից: Եւ ուր էին գաղթում նրանք, դէպի որ կողմը, արդեօք կար մի գիւղ կամ մի քաղաք, ուր այդ ժանանակ չլթագաւորէր բռնակալի սուրը, — ոչ: Որ կողմն էլ գնային, կասկած չըկար, որ տակաւին պիտի հանդիպէին կատաղի թշնամուն. ուտի յոյսերը կարած, նրանք քաշուեցին տերևախիտ անտառները և մնացին սովատանջ: Թըշուառ ժողովուրդը բոպէ առ բոպէ սրտատրոփ սպասում էր, որ շուտով օգնութեան կըհասնէ գեներալ Զուբովը և իրանք կըմտնեն ոռւսաց ազատ դրօշակի տակ: Օրը օրի վրայ էր անցնում, սակայն գեներալ Զուբովը դեռ հեռու էր Շիրւանի դաւառից: Նա դեռ յաղթական դրօշակով նոր էր անցել Դերբենդից, և գալիս էր Դուբայ քաղաքի վրայ: Ամեն օր լսում էր թէ ինչպիսի քաջութեամբ առաջ էր գալիս ոռւսաց զօրքը:

Նրանք արդէն առանց պատերազմի գրաւել էին Դերբենդը և տեղական Շըխ-Ալի խանին գերի էին առել հետները: Այդ լուրերը: լսելով՝ մահմեդականներն աւելի ևս գրգռեցին հայերի դէմ: Եւ այդ օրից քար-քարի վրայ չըթողին այն սահմանում, որտեղ ապրում էր հայ կամ քրիստոնեայ մի ազգ: Բայց այդ սարսափելի ըոպէներում միմիայն մի գիւղ կար, որ իր տեղից չըշարժեց, որովհետև այդ գիւղի մէջ գտնուեց մի մարդ, որն իր անվեհերութեամբ և քաջութեամբ կարելոյն չափ պաշտպան եղաւ ժողովրդի մի սոււար խմբին և չըթողեց, որ գաղթեն իրանց հայրենիքից: Դա Կ. գիւղի տանուտէրն էր, որի անունն էր Օհան: Նա բնիկ Կ. գիւղացի էր:

Նրա բարձր և վիթխարի հասակը տեսնողը կարող էր ասել, որ զրա ծնողը մարդկային արարած չի եղել, այլ մի ահուելի վիշապ. նրա երկար բազուկները և յաղթանդամ լայն թնկուկը ցոյց էին տալիս նրա անասելի քաջութիւնը: Ինչպէս նա իրանց գիւղի տանուտէրն էր, նոյնպէս և քաջ գիւնւորն էր: Նա միշտ գիշերներն իր սպիտակ նժոյգի վրայ նստած, գէնք ու զրահի մէջ վաթաթլւած, շրջում էր իրանց գիւղի չորս կողմը, որպէս մի արթուն գիւնուր, որ շրջում է պահականոցի շուրջը:

Շատ գիշերներ նա իր տանը չէր գտնուում, Աստուած գիտէր, թէ նա ինչ էր կատարում այդ ժամերին: Իսկ առաւօտեաները դեռ արևը չըծագած նա կանգնած էր լինում գիւղամիջում:

Այն օրւանից, որ նա տանուտէր էր հշա-

նակեւ իրանց գիւղի վրայ, ոչ մի փորձանք չէր եկել այդ գիւղի գլխին: Ոչ մի թուրք, ոչ մի աւազակ չէր մօտեցել նրանց: Թէև մի քանի թուրք բաշխողուկներ և յայտնի աւազակապետ Մէյթի-բէկը մօտեցել էին այդ գիւղին, սակայն ամենքն էլ ստացել էին իրանց արժանի պատիժը տանուտէր Օհանից ու սարսափահար յետ փախել: Նա այն աստիճան ան էր գցել իւրաքանչիւր թուրք աւազակի սրտի մէջ, որ եթէ լսէին թէ տանուտէր Օհանը այս ինչ ճանապարհով պիտի անցնի, խկոյն մի կտոր քար կը դառնային և էլ չէին երևալ այն սահմաններում:

Գաղթականութիւնը սկսեց յուլիսի սկզբից: Շիրւանի ամբողջ շրջակայքում մի հայ գիւղ չէր մնացել, որ ենթարկւած չըլինէր թշնամու յարձակման: Թալանել, քանդել, աւերել, տակն ու վրայ անել ամեն ինչ, — անա նրանց գործը: Բայց զեռ թշնամին չէր մօտեցել Կ. գիւղին, որովհետև բաշխողուկների գլխաւոր արիւնարբու առիւծը՝ Մէյթի-բէկը, որից սարսափում էր ամբողջ Շիրւանի գաւառը վախենում էր Կ. գիւղացի տանուտէր Օհանի անունը լսելիս: Բայց անա նա երբ իր խմբով տակն ու վրայ արեց մի քանի օրւայ մէջ նախ գիւղը, այն ժամանակ ինքն իր մէջ համոզեց, որ այլևս Կ. գիւղացոց վրայ յարձակելը դժւար չէ կարող լինել իրանց համար, որովհետև նախ գիւղը այնքան հեռու չէր

Կ. գիւղից: Այդ երկու գիւղերն երբեմն պաշտպանում էին միմեանցով, բայց այժմ երբ նըրանցից մէկը, համարեա կործանւած է՝ Մէյթի-բէկը կարծում էր, որ Կ. գիւղացիք այլ ևս ոյժ չեն ունենալ իրանց դիմադրելու:

Այն ինչ՝ Կ. գիւղի բնակիչները վաղուց էին գուշակել թշնամու մտադրութիւնը և դրա համար նրանք իրանց պատրաստութիւնը վաղօրօք տեսել էին: Եւ անա երբ նրանք պարզապէս իմացան թէ աւազակապետ Մէյթի-բէկը մտադիր է իր խմբով մի գիշեր գաղանի ձևով յարձակել իրանց գիւղի վրայ, տանուտէր Օհանը սկսեց իր պատրաստութիւնը տեսնել:

— Ձեզ ամենքիդ արդէն յայտնի է, յարգելի ժողովուրդ, ասում էր նա, թէ այս ըոպէիս ինչ վտանգ է սպառնում մեր գիւղին: Մեր կեանքը այժմ վտանգի մէջ է և պէտք է շտապել դրա առաջն առնել: Ի՞նչեք գուք, որ Շիրւանի հայաբնակ գիւղերը բոլորովին դատարկեցին, վախկոտ և ծոյլ ժողովուրդը տարիների ընթացքում իր ճակատի քրտինքով ձեռք բերած աշխատանքը թշնամուն թողնելով, գաղթեց՝ մի մասը հեռաւոր լեռներ, իսկ միւս մասը դէպի ոռոսաց զօրքը: Այդ անօրէն Մէյթի-բէկը իր բաշխողուկներով քանգեց, տուկն ու վրայ արաւ տանեակ շէն հայի գիւղեր: Նա զեռ այդքանով չըբաւականանալով, պատրաստում է յարձակելու մի օր էլ մեր գիւղի վրայ: Բայց, ի հարկէ, չըմտածելով թէ տանուտէր Օհանը ինչպիսի կարմիր

գնդակ է պատրաստել նրա համար: Գիտէք, եթէ
 մենք ուզենանք թոյլ չենք տալ, որ այդ անօրէն
 թշնամիները ոտք կոխեն մեր սահմանը: Մենք
 չըպէտք է շատերի պէս թողնենք մեր գիւղը,
 մեր ընտանիքը, մեր ունեցած կայքը և վախկոտ-
 ների պէս հեռանանք լեռները, այլ մինչև գենե-
 րալ Զուբովի գալը մենք ևս պիտի ցոյց տանք
 մեր քաջութիւնը որպէս զի վաղեան օրը գենե-
 րալն էլ տեսնի, թէ մենք վաղուց ենք զգու-
 բոնակալ խոներից և բէկերից: Վաղուց է որ սը-
 պասում ենք ամենաողորմած թագուհու օգնու-
 թեանը ու կամենում ենք թօթափել մեր վրից
 խոների ծանր լուծը և մտնել նրա հովանաւո-
 բութեան տակ: Հաւատացնում եմ, որ եթէ մենք
 տեղներիցս չ'չարժենք և քաջութեամբ գիմադը-
 բենք թշնամուն, ամենքս պարզ երեսով կարող
 ենք դուրս գալ գինեբալի առաջ և բացի գրա-
 նից մեծ անուն կարող ենք վաստակել. տեսնում
 էք մեր Մարկոսենց Աղա-բէկին որքան նշաններ
 ունի իր կրծքի վրայ: Նա նոյնպէս իր քաջու-
 թեամբն է ստացել ուսաց զնդի մէջ եղած ժա-
 մանակ: Այժմ եթէ մեր գիւղացիքն էլ քաջու-
 թեամբ գիմադրեն թշեամուն, տարակոյս չըկայ
 որ մեր իւրաքանչիւրի քաջութիւնը տեսնելով
 գենեբալը՝ մեր կրծքերը նշաններով կըզարգարի:
 Եւ եթէ այդպէս լինէին Շիրւանի ամբողջ հայա-
 բնակ գիւղերը, այսօր այդ աստիճան խեղճ գառ-
 նուկ չէին երևալ թշնամու աչքին: Տեսնում էք,
 ոսները խղճալով մեզ՝ օգնութեան են հասնում,

իսկ մեր գիւղացիները իրանց սիրած հայրենի-
 քը, պաշտած հողն ու ջուրը բաշխեցողուկ աւա-
 զակներին թողած՝ գաղթում են հեռաւոր լեռնե-
 րը և մնում են այնտեղ սովատանջ գրութեան
 մէջ. ի հարկէ վերջն էլ մեռնում փշանում են:
 Կարծես թշնամին գայլ լինի, իսկ մենք գառը:
 Մինչգեռ երկուսս էլ մի Ասածու ստեղծած մար-
 գիկն ենք, բայց ինչո՞ւ նրանք քաջ են, իսկ մենք
 ծոյլ եւ վախկոտ: Ինչո՞ւ մեզ համար կեանքը
 լաղցը է, իսկ նրանց համար դառը, կամ նրանք
 քարից են ծնւած իսկ մենք մարգից: Չէ՞ որ նը
 բանցից իւրաքանչիւրն էլ մեզ պէս ունի ծնող-
 ներ, որոնք հեռու երկրներում սպասում են ի-
 բանց որդու քաջ ու կարիճ անունը լսելուն: Չէ՞,
 սիրելիք, եթէ այսօր քաղցր է նրանց համար
 կուռի դաշտում մեռնելը, նոյնը պիտի լինի և
 մեզ համար: Աւելի լաւ է քաջութեամբ սուրը
 ձեռքին ընկնել կուռի դաշտում, քան թէ վախ-
 կոտ կատուի պէս ամայի դաշտերում մահամերձ
 լինել:

Այս խօսակցութիւնը տեղի էր ունենում
 գիւղի լայնատարած փողոցում, որտեղ հրեկոնե-
 րը իւրաքանչիւր անից մէկ-մէկ գալով՝ կազմուած
 էր ահագին բազմութիւն: Նրանք միշտ ժողով-
 ւելով այնտեղ, խօսում էին օրւայ դէպքերի մա-
 սին, իսկ այժմ նրանց խօսակցութեան նիւթը
 միմիայն այն էր, թէ, երբ պէտք է ուսաց զօր-
 քը օգնութեան հասնի իրանց, երբ պէտք է ա-
 պահով լինի իրանց կեանքը և այդ մասին խօ-

սողը միշտ տանուտէր Օհանն էր, ոչի ապաճնե-
րը ուշադրութեամբ էին լսում իր համազօրեր-
ցիները:

Նրա խօսքերը այն աստիճան ազդում էին
գիւղացիների վրայ, որ համարեա ամբողջ գիւղը
պատրաստ էր քաջութեամբ կանգնել թշնամու
տուջ: Եւ մինչև անգամ ոչ թէ գէնքերով, այլ
և իրանց մահակներով: Բաւական էր, որ նրանք
հասկացան թէ կոխն իրանց կեանքի, իրանց
սիրած ու պաշտած մայրենի հող ու ջրի համար
էր: Նրանք բոլորն էլ երգւեցին, որ մինչև իրանց
վերջին, շունչը կրդիմաղբեն թշնամուն, մինչև
որ կրմօտենայ ոռուսաց զօրքը և իրանք կաց-
նեն նրանց ազատ դրօշակի տակ, մինչև որ ի-
րանց կեանքն ապահով կըլինի: Այսպէս ահա այս
բոլորը գլուխ բերելուց յետոյ՝ տանուտէր Օհա-
նին փնտրեց իմանալու թշնամու մտադրութիւ-
նը, թէ նա երբ է որոշել իրանց վրայ գալու,
և այդ գժևար չէր տանուտէր Օհանի պէս ան-
վախ հսկայի համար: Նա մի օր ծպտեալ ձևով
ձանապարհ ընկաւ դէպի թշնամու բանակը:

Բ

Խան գիւղը քանդել տւերելուց յետոյ ա-
ւագակապեալ Մէլթի-բէկը բացի իր բաշխողով
խմբից, ժողովեց իր զւխին Շիրևանի լեռնական
չերքեզների մի սոււար խումբ և պատրաստեց
յարձակում գործել այժմ էլ Կ. գիւղի վրայ...

Բայց օր օրի վրայ աւելի ճշդում էր ուս-
ների գալու մասին տարածւած լուրը: Ուստի,
թէև մի կողմից Մէլթի-բէկը վախենում էր, որ
մատնէր ոսկերի ձեռքը, սակայն, միւս կողմիցն
էլ, ինքն իրան յոյս էր տալիս, որ մինչև ուս-
ների գալը նա իր անելիքը վերջացրած կըլինի
և կրփախչի Պարսկաստանի խորքերը: Եւ ահա
այդ մտադրութեամբ նա կամենում էր որքան
կարելի է շուտ գլուխ բերել իր անելիքը: Մի
օր, երբ նա իր խումբով գտնուում էր Հաւթա-
րանի անտառում, ասաց իր հետևորդներին:

— Գիտէ՞ք ինչ՝ պէտք է անէք, իսլամի որ-
դիր: Մեր առաջին գործը պէտք է լինի՝ մի գի-
շերւայ մէջ տակնուվրայ անել ամբողջ Կ. գիւղը
ու կենդանի բռնել այդ գեաւուր Օհանին: Մի-
թէ մենք պէտք է հպատակենք քրիստոնեանե-
րին, որ միշտ մեր ձեռքի տակն են մեծացել,
միշտ մեր դագանակի տակ իրանց գլուխը խո-
նարհել:

— Տղերք, բարձր ձայնով շարունակեց Մէլ-
թի-բէկը. ամօթ և նախատինք այն սիւննուն, որ
այդ գեաւուր հայերին գառան պէս չըմորթէ:
Պէտք է աւերել ամբողջ Կ. գիւղը, կոտորել ան-
խընայ, կողոպտել ամեն ինչ, թողնել միմիայն
աւերակների կոյտեր, որ յետոյ ոսկերը գան և
տիրեն այդ աւերակներին:

— Այդպէս էլ պէտք է անենք, — պատասխա-
նեց ամբողջ խումբը, — էլ ինչո՞ւ ենք սպասում
ինչ որ անելու էք շուտով կատարեցէք, չէ՞ որ

կարող ենք յանկարծ մատուել ուսների ձեռքը:

— Ամենաբարձրեալ Ալլահը և մեծ Մահմէդը իր հօր կարողութեամբ ոյժ և քաջութիւն կրտայ մեզ, — շարունակեց Մէյթի-բէկը:

— Իմ կարծիքով հէնց այսօր պէտք է կատարենք մեր անելիքը, ասաց խմբի ամրամտերից մէկը:

— Այո, հէնց այսօր, — խօսեց նորից Մէյթի-բէկը, այսօր, քանի որ այդ անօրէնները կամենում են որ մեր իրաւունքները անցնի ուսաց ձեռքը: Այս, եթէ այդ գեաւուր Օհանը կենդանի ձեռքս կրնկնի, դուք կրտեսնէք թէ, ինչպիսի պարզկներ տալով կուզարկեմ նրան գեներալ Չուբովի մօտ...

Մինչգեռ Մէյթի-բէկը ոգևորւած իր խմբի հետ էր, երբ յանկարծ հեռւից մի սև ձիաւոր երևաց, որ գալիս էր դէպի իրանց կողմը, արծրի արագութեամբ:

— Այդ ո՞վ պէտք է լինի, ասաց Մէյթի-բէկը, գիտելով ձիաւորին:

Սիւնու և նմանում, պատասխանեցին մի քանիօր:

— Ոչ, դա կարծես հայ լինի, այն էլ մեզ ծանօթ, ասաց մի ուրիշը:

— Ինչ ես գատարկ դուրս տալիս, պատասխանեց Մէյթի-բէկը. հային այդքան սիրտ ո՞վ է տել, որ տեսնելով սիւնիները մի անագին խուժը, ուզակի մօտենայ. դա անպատճառ մերոնցից է:

— Տեսնեք ով է և սրտեղից է գալիս, կարծես ձերունի լինի, ասաց Մէյթի-բէկը: Չանցաւ մի քանի րոպէ այդ խօսակցութիւնից, երբ միակ ձիաւորը կանգնեց նրանց առաջ, տալով իր բարևը ամենքին:

Գա սև զգեստով և վիթխարի հասակով մի մարդ էր, թէև նա ազգով սիւնի չէր, սակայն ոչ ոք չէր կարող արտաքին ձևերից նկատել նրա ինչ ազգից լինելը: Բայց այնու ամենայնիւ նա հագնւած էր կատարեալ սիւնու հագուստով, փաթաթւած գէնք ու զրահի մէջ: Եւ քան այդ պատճառաւ Մէյթի-բէկը նրա հետ սկսեց լրջօրէն խօսել:

— Բարի լինի՛ այ մարդ, սրտեղից ես գալիս այդպէս շտապով, հարցրեց առաջին անգամ Մէյթի-բէկը:

— Քաղաքից, բէկ. — պատասխանեց ձիաւորը, Ահա քանի օր է որ լսել ենք ուսների գալը ուստի այդ պատճառաւ էլ այսօր գնացի քաղաք տեղեկութիւն իմանալու:

— Իուք սր գիւղիցն էք, հարցրեց Մէյթի-բէկը:

— Ես Ղաջար գիւղի տանուտէր Սալիմ-բէկն եմ, եթէ լսած էք, պատասխանեց ձիաւորը:

— Լսած եմ, քայց առաջին անգամն եմ ձեզ տեսնում, ասաց Մէյթի-բէկը, և շարունակեց. — Այո, Սալիմ-բէկ, շուտով ուսները կրգան և մեր ամեն իրաւունքները կըխլին մեզանից դուցէ

այսօր, կամ վաղը: Բայց ձեր գիւղը ինչ մտադր-
րութեան մէջ է այդ մասին:

— Մեր գիւղը, պատասխանեց Սալիմ-բէկը,
վաղուց է մտածել իր անելիքի մասին:

— Ի՞նչպէս:

Ահա թէ ինչպէս: Եթէ ճիշտ ունեւրը յաղ-
թեցին Մուստաֆայ խանին և տէր դարձան մեր
երկրին այն ժամանակ մենք վճռել ենք վերց-
նել մեր շարժական հարստութիւնը և ուղղակի
անցնել դէպի Պարսկաստան: Փոխանակ ունեւրին
հպատակելու կը հպատակւենք մեր Շահին: Բա-
ցի այդ մենք վճռել ենք մեր վրէժը առնել այս-
տեղացի հայերից. — չէ՞ որ նրանք եղան մեր իշ-
խանութեան անկման պատճառը: Թէ չէ ո՞վ կա-
րող էր խլել մեր խանական իշխանութիւնը:

— Ի հարկէ, կորեց նրա խօսքը Մէյթի-բէկը,
մինչև հիմա քրիստոնեաները մեր ճանկերումն
են մեծացել, իսկ հիմա միթէ ամօթ չէ մեզ, որ
մենք հպատակւենք նրանց. աւելի լաւ է գնալ
մեր Չահին ծառայել, քան թէ ունեւրին. հոգ չէ,
որ այստեղից տեղափոխուելով թողնում ենք մեր
անշարժ կայքն ու հարստութիւնը: Մենք այդ ա-
մենի փոխարէն արդէն մտածել ենք մեր անելիքը:

— Այո՛րքն ի՞նչպէս, — ճարգրեց Սալիմ-բէկը:

— Այն, որ մենք այդ ամենի փոխարէն ըս-
կըսել ենք թալանել գեաւուրներին, որոնք մե-
ծամեծ պատրաստութիւններ են տեսնում որս-
ների գրօշակի տակ մտնելու համար: — Եթէ մեր
խանական իրաւունքները վերջացան, իմացա

եղէք, որ պատճառը գեաւուր հայերն էին, որ
այժմ էլ այդպէս գլուխ են բարձրացրել մեզ
վրայ: Սպասէ՛ք, երբ աւերակ կը դարձնենք բոլոր
հայաբնակ գիւղերը, այն ժամանակ կը հասկանան
թէ ո՞վ է Մէյթի-բէկը, կը հասկանայ և գեաւուր
Օհանը, թէ ո՞վ եմ ես. նրանք կարծում են, թէ
ես էլ Մուստաֆայ խանի պէս նեղ աեղ ընկած
ժամանակը անձնատուր կը լինիմ ունեւրին, բայց
ոչ, երբէք, եթէ մինչև անգամ մենակ էլ մնամ
կուրի դաշտում, դարձեալ իզիթէ պէս, ամենա-
մեծ Ալլահի զօրութեամբ կը կուեմ թշնայու հեռ,
նոյն իսկ մինչև վերջին շունչս:

Վերջին խօսքերը Մէյթի-բէկը արտասանեց
այնպէս ոգևորւած, որ իր ամբողջ բանակը զար-
մացաւ: Եւ նա մերկացնելով իր երկայն դաշոյնը,
նորից դարձաւ իր հետևորդներին:

— Տղերք, այսօր մեր վերջնական կռիւն է,
որտեղ պէտք է ցոյց տանք մեր անասելի քա-
ջութիւնը. այսօր պէտք է Կ. գիւղի գլխին այն
խաղը խաղանք, ինչ որ Խան գիւղի գլխին խա-
ղացինք: Իսկ դու Սալիմ-բէկ, գնա՛, լուր տուր
բոլոր զաջարցիներին, որ քսանուհինգ տարւան
աւագակ Մէյթի-բէկը այսօր հայրենիքի ազատու-
թեան համար իր քաջ խմբով պարաստ է կը ու-
ւելու գեներալ Զուբովի անթիւ ու անհամար
զօրքերի դէմ:

— Բայց չէ՞ որ Մուստաֆայ խանը պատե-
րագմի պատրաստութիւն էր տեսնում, — պատաս-
խանեց Սալիմ-բէկը:

— Ճշմարիտ է, որ նա վաղորօք էր տեսնում իր պատրաստութիւնը. բայց ինչ արած, երբ նա խաբւեց մի հայ հոգևորականի*) խօսքով և այժմ էլ, ասում են, որ մտադիր է քաղաքը առանց մի որ և է պատճառի յանձնել ունեւորին։ Թէև նա վաղուց մտադրւեց դիմել Շուշայի Իբրահիմ խանին, որ իրան օգնութեան հասնէ, բայց մինչև այսօր այդ խորհուրդները մի որ և է յետևանք չունեցան։ Վերջապէս թող ինչ ուզում է այնպէս էլ անէ խանը, դա մեր գործը չէ, մենք մեր անելիքը լաւ գիտենք, մենք մինչև այսօր՝ քաղաքում նստած խաների ասածներին բոլորովին չենք հետևել, որ այսուհետև հետևենք։ Եւ լաւ էք արել, որ չէք հետևել. հէնց այդ Մուստափայ խանը չէր, որ այդքան ազատ թողեց հայերին, որ վերջը նրանք պատճառ դարձան մեր կողմերը ուսուսաց ձեռքն անցնելու։

Բայց այժմ դուք որ կողմի վրայ էք մտադիր անցնելու, հարցրեց Սալիմ-բէկը. և միևնոյն ժամանակ ձիւ սանձը քաշեց, որովհետև պատրաստուում էր հեռանալ նրանցից։

— Իէպէ՛ր Գ. գիւղի վրայ, պատասխանեց Մէյթի-բէկը։
— Ուրեմն այդպէս, ասաց Սալիմ-բէկը, իրիկնադէմին մենք ևս այնտեղ կըլինենք։ պատասխանեց Մէյթի-բէկը։

*) Սյդ հոգևորականը երջանկայիշատակ Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեանցն էր, որ այդ ժամանակ շրջում էր ուսուսաց գործի հետ կովկասում։

Մնաք բարեաւ առ այժմ,— ասաց Սալիմ-բէկը և մտրակելով իր ձին՝ հեռացաւ նշանցից։ Նրա գնալուց յետոյ Մէյթի-բէկը հրամայեց իր հետևորդներին, որ պատրաստեն ձիերն ու զէնքերը, մի քանի ժամից յետոյ, դէպի իրանց արշաւատեղը ճանապարհ ընկնելու համար։

Գիշեր էր։

Երկինքը պատած էր մի այնպիսի մառախուղով, որ ոչինչ նշմարել չէր կարելի։ Ամեն տեղ տիրում էր խորին լուսթիւն։ Հեռու ձորերից լսում էր գետնորի անելի վըշվշոցը։ Միշտ այդ ձորերից անսպասելի էր լինում քարւանդ, որ օրական հազարի չափ ներս էր մտնում Շիրւանի դաւառը և նոյնչափ դուրս գնում։ Բայց այդ գիշեր քարւանդներն էլ չըկարողացան շարունակել իր սովորական ճանապարհը, որովհետև այն աստիճան սևացել էր երկինքը, որ նրանք էլ էին կորցնում իրանց ճանապարհը։

Միայն մի ձիււոր էր, որ ձեղքելով թանձր մառախուղը, առաջ էր գնում։ Դա բարձրահասակ, սև գգեստի մէջ փաթաթւած մի մարդ էր։ Նա այնպէս արագ էր մտրակում իր ձին, որ կարծես մի կարևոր գործի էր շտապում. որքան էլ բնութիւնը անախորժ և տխուր լինէր, այնուամենայնիւ նրա համար նշանակութիւն չունէր

ոչ գետերի անուրի վըշվըսը, ոչ զարհուրելի մթնագիշերը. երբէք մի վայր՛լեան անդամ նրանք ան չէին բերում նրա անվախ սրտին, այլ մըտըտակելով իր ձին, թևաւոր թռչունի նման սլանում էր առաջ:

Դա Կ. գիւղի տանուտէր Օհանն էր, որ վերագառնում էր թշնամու բանակից՝ ամեն ինչ իմացած: Նա հագնւած էր այն ձևով, որ տեսնողը կրնամանեցնէր մի թուրք աւաղակի. իր երկարածև հագուստի վրայից ծածկել էր ետփնջին, իսկ մէջքին կապել էր լայն կաշւէ գօտիկը, որի չորս կողմը զարդարւած էր հրացանի գնդակներով. առաջից կախւած էր երկայն դաշոյնը, իսկ մէջքին՝ հրացանը:

Թշնամու բանակից մինչև Կ. գիւղը ընդամենը 70 վերստ էր, բայց այդ 3—4 ժամուայ ճանապարհը այնքան ահաւոր էր, որ ոչ մի քրիստոնէայ միայնակ չէր համաձայնելի օրը ցերեկով անցնել այգտեղից: Թէ որքան անմեղ մարդիկ էին զոհ գնացել այդ կարճ ճանապարհը անց ու դարձ անելուց, այդ միայն Ասուած գիտէ: Ո՞րքան անմեղ մարդկանց հէնց այդ ճանապարհի մէջ թալանել էր ու սրի բաժին արել արիւնարբու Մէյթի-բէկը. ո՞րքան անմեղ հայ կանայք այդ ճանապարհի մէջ զոհ են գնացել նրանց զազանային կրքերին. այդ ամենը շատ լաւ գիտէր տանուտէր Օհանը, որն այս բոլորիս ինքն էր անցնում այդ ճանապարհով:

Կէս գիշեր էր:

Արդէն երկինքը կամաց-կամաց պարզոււմ էր, բայց դեռ բաւական ճանապարհ կար մինչև գիւղ հասնելը. նա դեռ Աղսուի գետից չէր անցել, այլ անցնում էր խտտերև անտառների մօտից. բայց անա նրա աչքին հեռուից՝ երևում, անտառի խորքից կրակի մի նշոյլ:

—Արդեօք այս ի՞նչ կրակ է, հովիւների՞ է, թէ քարաւնների. բայց աւանդ, դա ոչ հովիւների էր և ոչ էլ քարաւնների, այլ մի ուրիշ մարդկանց: Մի քանի բոլբոլից յետոյ, երբ մօտեցաւ կրակին, ինչ տեսաւ: Անտառի մէջ տեղում բոլորւած էին հինգ հոգուց բաղկացած սիւննի թուրքեր, իսկ մէջ տեղերում բոցավառոււմ էր կրակը: Կրակի շուրջը շարւել էին սիւննիք, ինչպէս երևում էր՝ նրանք քաղցր խօսակցութեան մէջ էին, իրիկւայ կատարած զազանութիւնների առիթով: Նրանցից իւրաբանչիւրը պարծանքով պատմում էր իր արածը, թէ ինչպէս օրը ցերեկով մտան Խան գիւղը և մի քանի բոլբոլի մէջ տակն ու վրայ արին ամեն ինչ, թալանեցին մարդկանց և սրի բաժին արին, իսկ գեղեցիկ աղջկերանց և մատաղ մանուկներին՝ ձեռները կապտած՝ գերի տարան: Այդ ամենը նրանք կատարեցին մի օրւայ ընթացքում, որովհետև այդպէս էր պատւիրել Մէյթի-բէկը: Նրանք պատմում էին իրանց կատարած զազանային բարբաւրօտութիւնները: Նրանցից մէկը խուրջինից դուրս էր տալիս հինգ հոգու թալանած աւարը և դարսում էր ընկերների առաջ:

— Գարսիր բոլորը և համարիր, ասաց նրան-
ցից մէկը, տեսնենք ով ի՞նչքան տղամարդու-
թեամբ է շարժւել և ի՞նչքան բան է բերել: Գա-
նրանց տասնապետն էր: Բարձրահասակ սիւննիւն
միամտաբար մէկը միւսի յետեից գուրս էր տալիս
խուրջիւնից զանազան թանգագին ոսկեղէններ,
քարեղէններ և ուրիշ զանազան տնային զարդեր.
նրանց մէջ կային նոյնպէս և եկեղեցական ա-
նօթներ, շատ խաչեր և ուրիշ առարկաներ: Տա-
նուտէր Օհանը տեսնում էր այդ ամենը, որը մի
քանի քայլ հեռու կանգնած էր: Մի քանի ըոպէ
զիտելուց յետոյ՝ նա ընկաւ մտածմունքի մէջ,
բայց ըոպէական մտածողութիւնից յետոյ նրա
մտքում ծագեց մի միտք և իսկոյն յետ դարձ-
րեց ձին դէպի անտառի խորքը, որտեղ ծառերը
չըջապատւած իրար կազմում էին մի լաւ և ա-
սպարհով թագստի տեղ:

Այդտեղ նա ձիուց իջաւ և նրան կապեց մի
հաստաբուն ծառից, իսկ ինքը առնելով հրացա-
նը, բարձրացաւ մի այնպիսի ծառի վրայ, որտե-
ղից կարելի էր ամեն ինչ տեսնել ու լսել: Երբ
նա ամբացաւ իր տեղում, նորից սկսեց լաւ դի-
տել դէպի կրակը: Նա այժմ պարզ տեսնում էր
ամեն ինչ, տեսնում էր կրակի շուրջը բոլորւած
աւազակներին, թէ ինչպէս նրանք մի օրւայ
մէջ թալանած աւարը կիսում էին իրանց մէջ.
կարծես անօրէնները իրանք էին արիւն-քրտինք
թափել և աշխատել այդ բոլորը:

Ըոպէական լուսթիւնից յետոյ՝ տանուտէր

Օհանն այլ ևս չըկարողացաւ համբերել.— անօ-
րէններ, գուրս թուաւ նրա յուզւած սրտից, և
միևնոյն ժամանակ արձակեց հրացանը:

Մի ակնթարթում մահաբեր գնդակը նետուե-
լով ուղղակի միւսեց հինգ հոգուց մէկի սիր-
տը, որը իսկոյն երեսի վրայ փուսեց կրակի մէջ:
Մնացեալ չորս հոգին իսկոյն իրանց տեղե-
րից վեր թռան և իւրաքանչիւրն առաւ իր հը-
րացանը, որը միամտաբար դրած էր իրանց կող-
քին: Նրանցից մէկը դէս գնաց, միւսը դէն, բայց
չըգտան յանկարծակի գնդակ նետողին: Ո՞վ կա-
րող էր արդեօք զիշերւայ այդ ժամին գտնել
մուխ անտառում և յարձակւել հինգ սիւնին-
ների վրայ. ո՞վ կարող էր երևակայել այդ: Սար-
սափը տիրեց նրանց և նրանք մնացին շարած
ու կրկին մօտեցան դէպի կրակը: Այդ վայրկեա-
նին յանկարծ երկրորդ անգամ տանուտէր Օհանը
արձակեց հրացանը, որ նոյնպէս միւսեց նրանցից
մէկի ճակատին: Այս անգամ մնացեալ երեք հո-
գին կատաղեցան և առանց իմանալու յանկար-
ծակի գնդակ նետողի տեղը, իրանց հրացան-
ները արձակեցին ուղղակի: Մակայն ի գուր ար-
ձակած գնդակները միմիայն սրացան անտառի
միջով և մտան սառը հողի մէջ, Գրութիւնը
գարուրելի էր: Նրանք ոչ կարողանում էին թըշ-
նամուն գտնել, ոչ էլ կամենում էին ընկերնե-
րին թողնել: Նրանք ճարտաստեալ իրանց յոյսնե-
րը կտրած՝ սկսեցին բարձրաձայն խօսել անյայտ
թշնամու հետ:

—Տմարդութիւն է թագնւած տեղից յարձակելը և միևնոյն ժամանակ պատիւ չէ բերում իր թութեանը:*) Եթէ տղամարդէք, մէյդան դուրս եկէք:

Ոչ մի պատասխան չըստացան նրանք, այլ միայն պատասխանի փոխարէն մի գնդակ ստացան, որ նոյնպէս միւսեց նրանցից մէկի մէջըր: «Տմարդութիւն», հռոպեց նա ու մտաւ Մահմէդի գիրկը: Վերջին երկու հոգին շարած՝ կամեցան փախչել, բայց ինչպէս, — թողնել իրանց ընկերների դիակը և այդքան աւարն ու հեռանալ: այդ դժար էր նրանց համար: Բայց ինչ անէին, որ այդ վտանգից իրանց փրկել կարողանային: Նրանք այն աստիճան շփոթւել էին և դարմացել, որ ստիպւած էին կարծելու թէ երկնքիցն են այդ գնդակները տեղում, և այդ այն պատճառով էր, որ նրանք այն աստիճան գազանային ձևով էին վարւել Սան գիւղի քրիստոնեայ բնակիչներին հետ, և կարծում էին թէ Աստուած է պատժում իրանց, Աստուած է տեղում երկնքից այդ գնդակները: Բայց աւանդ, Աստուած այդպէս շուտ չէ անում մեղաւորների դատաստանը...

Երկու սիւննիները այդ մտածմունքից յետոյ մօտեցան իրանց աւարը ժողովելու, որպէս զի շուտով հեռանան այդտեղից: Բայց դժբախտաբար այդ բանը նոր առիթ տւեց թշնամուն և նա նորից իր գնդակը հասցրեց նրանցից մէկին հէնց այն ժամանակ, երբ նա մի ոտքը

*) Տղամարդութեան

նոր էր դրել ձիու ասպանդակին: Բայց այժմ, դեռ ձիու վրայ չընստած՝ ձին խրտնեց և սկսեց փախչել՝ քաշ տալով իր յետևից տիրոջը: Միւս ընկերը տեսնելով այդ՝ սարսափահար թողնելով ամեն ինչ, սատանայի նման անյայտացաւ անտառի խորքը:

Ամառս, որսիս մէկը ձեռքիցս թռաւ, ասաց տանուտէր Օհանը իր մտքում, և կամեցաւ ցած իջնել ծառից: Բայց նոյն վայրկեանին մտածեց նա եթէ այժմ ես ցած իջնեմ, կարող եմ ենթարկւել վտանգի, միակ սիւննին, որ սատանայի նման անյայտացաւ, կտակած չըկայ, որ կարող է թագնւած լինել և տեսնել թէ ո՞վ էմօտենում այդքան աւարը տանելու, կամ ինչով է վերջա հում այդ բոլորը:

Եւ իրաւ շատ ճիշդ էր տանուտէր Օհանի խելացի կարծիքը: Սիւննին այն ազգից չէ, որ մահից վախենայ ու այդքան աւարը թշնամուն թողնելով հեռանայ: Ո՞վ գիտէ նրանք քանի տրներ էին քանդել և քանի մարդկանց սրի բաժին արել, որ այդքան աւարը ձեռք էին բերել: Որտեղ որ է նա շուտով կըմօտենայ, ասաց տանուտէր Օհանը և սկսեց արթուն առիւծի պէս դիտել դէպի կրակը:

Անցաւ կէս ժամ:

Երկինքը բաւական պարզւել էր, ամեն տեղ տիրում էր խորին լուսթիւն: Հեռւից, շատ հեռւից լուում էր քարւանի ձայնը, երևում էր, որ նա գիշերւայ թանձր մառախուղի պատմա-

ուս կանգ առած տեղից սկսել էր շարունակել
իր ծանապարհը:

— Կուսաբացը մօտ է, ասաց իր մտքում տա-
նուտէր Օհանը և միևնոյն ժամանակ իր հայեաց-
քն ուղղելով դէպի կրակը, մի մարդ նկատեց:

Այդ միակ սիւննին էր, որ թաղատատեղում
երկար մնալուց յետոյ, ոչինչ չկարողացաւ իմա-
նալ, և թշնամուն հեռացած համարելով, մօտե-
ցաւ իր ընկերներէ ձիերն ու աւարը տանելու:
Բայց որտեղից կարող էր նա այդ բանը անել,
քանի որ տանուտէր Օհանը վերջին կարմիր և մա-
հարեր գնդակն էր պատրաստել նրա համար: Թէև
նա պատրաստեց իր հրացանը, բայց մտածեց
ցած գալ ծառից և ուղղակի դիմաթափ անել նը-
բան:— Թող յայտնի լինի այդ անօրէնին, թէ ով
էր չորս գնդակի բաժին անողը իր ընկերներին,
— մտածեց նա և ցած իջնելով ծառից, դէմ առ
դէմ կանգնեց սիւննու առաջ և հրամայեց.

— Վայր դիր աւարը, անօրէն, այդ դու մար-
սել չես կարող:

Սիւննին սարսափահար յետ նայեց և պա-
տասխանեց.

— Այդ դժե ես, ասա, գեաւուր, տմարդու-
թիւն չէր քո արածը:

— Գիտեմ. անօրէն, — պատասխանեց տանու-
տէր Օհանը. — նեղ տեղ ընկած ժամանակը մար-
դու տմարդութիւնից կրխօսէք. — բն, անօրէն,
դա տմարդութիւն չէ, որ ամբողջ Թան գիւղը
քանդեցիք, խեղճ ու անմեղ զիւղացոյց կոտորե-

ցիք, հարիւրաւոր հարս ու աղջիկ ձեր գազանա-
յին կրքերին զո՞ դարձրիք. ասա, անօրէն, դա
մարդութիւն է, իսկ իմ արածը տմարդութիւն:
Այ դուք անօրէններ, հէնց որ մէյդանը ձերն է
լինում, էլ ոչ տմարդութիւն էք յիշում, ոչ մար-
դութիւն. էլ ոչ հասակի էք նայում, ոչ սեռի,
ոչ ազաչանքի և ոչ արտասուքի. սոխի պէս սրի
բերան էք տալիս անմեղ ժողովրդին, և դեռ
յանդգնում էք ինձ տմարդ անւանել. ասա, ան-
օրէն, ի՞նչ կանէիք ինձ, եթէ ես ընկած լինէի
ձեր հինգ հոգու ձեռքը. չէ որ սոխի պէս գլու-
խըս կըթոցնէիք՝ առանց մի բան ասելու. չէ որ
ձեր իւրաքանչիւրի սուրը կըշղախուէր իմ ան-
մեղ արիւնովս: Ես այդ լաւ գիտէի, անօրէններ,
և վճռեցի ձեզ մի-մի գնդակ պարգև տալով ու-
ղարկել ձեզ ձեր մեծ մարգարէի մօտ:

— Բաւական է, որքան ձեր Մահմէդի ասե-
լով քրիստոնեաներին կոտորելու փոխարէն հիւ-
րիներ ստացար «ջաննաթում», այժմ էլ քրիստո-
նեաները պէտք է պարգևներ ստանան, բայց ոչ
ձեզ պէս մոլեռանդ անիրաւութիւնների փոխա-
րէն և այն էլ ոչ թէ երկնքում, այլ աշխարհիս
վրայ, իրանց արդար կերպով կատարած քաջա-
զործութիւնների փոխարէն, որոնցով նրանք մի
անջնջելի, անմահ անուն կըթողնեն իրանց ապա-
գայ գաւաղների համար...

— Ասա, ինչ որ կամենաս, պատասխանեց կա-
տաղած սիւննին. այժմ յաղթանակը դու տալ որ.

բայց անպատիժ չես մնալ, գեաւուր, աւելացրեց սիւննին:

—Պօք չըկայ, որ եթէ մենակ ինձ ճանկէք, պատասխանեց տանուտէր Օհանը. անհոգ եղիր, դու հինգ վայրկեանից աւել ապրելու իրաւունք չունիս, թող քո մեծ ասիրտ Մէյթի-բէկը լաւ պատրաստութիւն տեսնի մեզ վրայ գալու: Անօրէններ, այդքան անմեղների արեան բողոքը լսեց վերջապէս մեծ մարդասէր թագուհին և նրա յաղթական գօրքը շուտով կրմտնէ Շիրւանի գաւառն ու ձեր խանական իշխանութիւնը իսպառ կըջնջէ:

—Չուր է կարծիքդ, գեաւուր, որ մինչև ունների գալը Մէյթի-բէկն իր ասածը կատարած վերջացրած չըլինի, ասաց սիւննին:

—Եթէ ձեր Մէյթի-բէկը իմանայ թէ ինչպիսի կարմիր գնդակ եմ պատրաստել նրա համար, կարծեմ աւելի շուտով պիտի անէ իր ասածը:—Այդ միջոցին խօսակցութիւնից օգուտ քաղելով սիւննին կամենում էր ատրճանակը գաղտնի կերպով պարպել տանուտէր Օհանի վրայ, որը յանկարծ նկատեց և իսկոյն հրացանի մի հարւածով կրակի մէջ գլորեց սիւննուն:

—Անպատիժ չես մնալ, գեաւուր,—ասաց սիւննին, թաւալելով կրակի մէջ:

—Այրվիր, անօրէն, դու շատ անմեղների ես այդպէս այրել,—ասաց տանուտէր Օհանը:

Այնուհետև նա առանց ժամանակ կորցնելու հաւաքեց բոլոր աւարը, ձիերը և մի փոք-

րիկ քարւան կազմելով՝ սկսեց շարունակել իր ճանապարհը:

Առաւօտեան Աղամա-լոյսն էր, երբ նա հասաւ իրանց գիւղի ծայրը. արդէն լսելի էին լինում արագադղների ձայնը և շների հաջոցը: Այդ վայրկեանին չորս տղամարդիկ մօտեցան նրան. դրանք գիւղի գիշերապահներն էին, որոնք հերթով ամեն գիշեր հսկում էին ճանապարհները:

—Այդ ի՞նչ ձիեր են, հարցրին նրանք, երբ մօտեցաւ տանուտէր Օհանը:

—Չեզ համար եմ գնել,—ասաց նա, որ հեծնէք սև մեր գիւղին մօտեցող թշնամուն իր արժանի պատիժը տաք: Մյսպէս անվերջ ուրախութիւններով տանուտէր Օհանը նրանց հետ միասին մտաւ գիւղը:

Դ

Յուլիս ամիսն էր:

Առաւօտեան արշալոյսը դեռ նոր էր ծագել, և իր ոսկէփայլ ճառագայթները կամաց-կամաց բարձրացնելով հեռաւոր հորիզոնից՝ սկսել էր սրփուել Շիրւանի բարձր ու սրածայր սարերի գագաթներին: Բայց ահա կէս օրին մօտ՝ բնութիւնը սկսեց փոխել իր գոյնը, մի ժամ առաջ փայլող արեգակը այժմ ծածկեց սև ու մուշկ ամպերով: Այդ բաւական չէր, բարձրացաւ մի նստվոր փոթորիկ, որ շատ սակաւ կարող էր պատահել տար-

ւայ այդ ժամանակին: Անախորժ բնութիւնը կարծես նախագուշակում էր մի չըտեւում փորձանք այդ երեկոյ այն ժողովրդի գլխին, որ տարիներ շարունակ հեծում էր թշնամու դաժան լոխ տակ: Եւ իրաւ որ այդ ճիշտ էր: Այդ այնպէս անպակեալ երեկոն էր, որ Մէյթի-բէկը պէտք է յարձակէր Կ. գիւղի վրա: Բայց նա դեռ իր խնայող սպասում էր Ջահրէ ձորում, որտեղ խօսք էր տւել նրան Ղաջար գիւղի Սալիմ-բէկը՝ իրանց ուժերը միացնելու: Բայց աւանդ, խաբուսիկ յոյս էր այդ Սալիմ-բէկը, որին սպասում էր նա, դա Կ. գիւղի տանուտէր Օհանն էր, որ ինչպէս տեսաւ ընթերցողը, ծպտեալ կերպով մտաւ թշնամու բանակը և իրան թուրք տանուտէր ձեռքնելով իմացաւ ամեն ինչ: Այժմ տանուտէր Օհանը պատրաստ էր իր քաջ գիւղացիներովը գնալ թըշնամու առաջ, այնտեղ, որտեղ խօսք էր տւել նրանց: Բայց նա գիւղացոց մեծ մասը թողեց գիւղում ու պատուիրեց արթուն առիւծի պէս հսկել գիւղին, իսկ ինքն իր հետ տանելով եօթաւնասուն հոգի քաջ հրացանաձիգ քրիստաւարդներ, կէս գիշերից յետոյ ձանապարհ ընկաւ Ջահրի ձորը, որտեղ գտնուում էր Մէյթի-բէկն ու բաշխողներով: «Պէտք է աղւտիքն իր բնումը խեղդիլ», ասում էր շատ անգամ տանուտէր Օհանը թէ չէ, որ նա իր բնից դուրս ելաւ, իր խորամանկութիւնով նա ամեն քայլում յաղթող կրճանդխանայ:

Իրաւ որ այդպիսի խորամանկ բնութեան

տէր մի ազգ էին սիւննիները: Հէնց որ հրապարակը իրանց էր մտում, էլ աշխարհիս երեսին ինչ անիրաւութիւններ ասես, որ չէին անում նրանք: Եւ այդ բոլորը կատարում էին իրանց օրէնքի թելադրութեամբ, որովհետև այդպէս էր քարոզում Մանմէղի ղուրանը: Այդպէս էին քարոզում և նրանց մոլեռանդ հոգևորականները. «ով չէ հա ատում Մանմէղին և նրա գրած սուրբ ղուրանին, կատրեցէք նրանց, մեծ մարգարէն հալալ է անում նրանց արիւնը ձեզ»:

Բայց տեսէք ընթերցող, մի ազգ, որ այդքան ճշտութեամբ կատարում էր իր օրէնքի ամեն մի ծէսը, նեղ տեղն ընկած ժամանակ, նըրանք, այդ խղամի հաւատարիմ գաւազները, ուրանում էին իրանց օրէնքը և խղամին: «Եթէ տեսար կեանքդ վտանգի մէջ է, ազատելու ոչ մի ելք չունիս, ուրացիր օրէնքդ, ուրացիր ինձ՝ ես կըներեմ քեզ»: Կան և այս սողերը նրանց ղուրանի մէջ: Եւ անա այդ հիման վրայ նրանք ամեն կէտում էլ յաղթող էին հանդիսանում:

Այդ բոլորը լաւ էր իմանում տանուտէր Օհանը, ուստի ձանապարհին պատուիրեց իր քաջերին, որ եթէ Սատուածային զօրութեամբ իրանք կըյաղթեն թշնամուն, առանց մի վայրկեան անգամ կորցնելու՝ պէտք է բոլորին սրի բաժին անել. միայն բացի Մէյթի-բէկից, որին մտադրւել էր ձեռն ու ոտը կապոտած յանձել գեներալ Ջուբովին:

Կէս գիշեր էր, երբ տանուտէր Օհանը իր

քաջ գիւղացիներով հասաւ թշնամու բանակը: Նա իր մարդկանց բաժանեց չորս մասի և իւրաքանչիւրին պատւէրներ տալով ցոյց տւեց, թէ որ կողմից պէտք է յարձակել թշնամու վրայ: Եւ ահա երբ նա իր սակաւաթիւ մարդկանցով չորս կողմից շրջապատեց թշնամուն և նշան տրւեց յարձակման՝ հրացանները գոռացին ամեն կողմից: Կատարի թշնամին, որ այդ ժամանակ քողցր քնի մէջ էր, իսկոյն զարթնելով՝ իւրաքանչիւրը իր զէնքն առաւ և սկսեց կանոնաւոր կռիւը երկու կողմից: Բայց երբ տեսան չորս կողմիցն էլ կարկտի պէս տեղում են գնդակները: Տէնց կարծեցին թէ ուռուաց զօրքն է: Շատերը պատրաստուում էին փախչել, որովհետև զիտէին որքան էլ քաջութիւն ցոյց տան, այնու ամենայնիւ ապարդիւն պիտի անցնեն իրանց բոլոր ջանքերը: Բայց բանն այն էր, որ փախչելու հնար չունէին. որ կողմից որ կամենում էին փախչել, գնդակահարուում էին:

Այդ վայրկեանին Մէյթի-բէկը կատաղած գոռաց:

— Իսլամի գաւակներ, ցոյց տւէք ձեր քաջութիւնը, ես դեռ կենդանի եմ:

Հէնց այդ ձայնին էր սպասում տանուտէր Օհանը, որ իմանար թէ որ կողմումն է կանդանած այդ անօրէն գազանը: Նա իր ձին մտրակելով՝ մօտեցաւ մի քանի քաջերով և շրջապատելով Մէյթի-բէկին, հրամայեց.

— Անօրէն, վայր դիր քո ձեռքով զէնքերը՝

թէ չէ գլուխդ սոխի պէս կըթոցնեմ:

Մէյթի-բէկը, որի համար հազար քրիստոնեայի գլուխը մի սոխի գին չունէր, իր կեանքում այդպիսի վիրաւորական խօսք անգամ չէր լսել և կամենալով իր վերջին ոյժը փորձել, նա ձեռքը տարաւ իր դաշոյնին, բայց դեռ կէսը պատեանի մէջ էր, երբ տանուտէր Օհանի թորը փայլեց և այնպէս հասցրեց նրա գլխին, որ իսկոյն գլուխը սոխի պէս երկու կէս եղաւ: Մէյթի-բէկը իսկոյն ձիուց վայր ընկաւ նրա ոտների տակ: Այնուհետև նա հրամայեց կենդանի մնացած սիւններին, որոնց արդէն շրջապատել էին գիւղացիք, կոտորել առանց լսողալու:

— Ժամանակ է, տղերք, թշնամու հետ վարւել այն ձևով, ինչ ձևով վարուում են նրանք մեզ, հետ,— ասաց տանուտէր Օհանը և թուրը մերկացնելով, մտաւ կռի մէջ: Բայց այդ վայրկեանին յանկարծ կատաղած սիւններից մէկը գաղտնի կերպով պարպեց իր ատրճանակը հսկայ տանուտէր Օհանի վրա: Եւ նա վիրաւորւած՝ ձիուց վայր ընկաւ: Այդ միջոցին թէև վրայ հասան նրա քաջ գիւղացիները, բայց արդէն ուշէր: Գրնդակը վատ տեղիցն էր կպել և նա գտնուում էր իր վերջին շնչում: Հէնց այդ միջոցին լսեց հեռւից փողերի ձայնը. դա ուռուաց զօրքն էր, որ լուսադէմին արդէն մօտենում էր Շիրւանի գաւառին: Նա մի անգամ ևս աչքերը բացեց ու հարցրեց.— Արդեօք ուռուաց զօրքը մօտենում է: Նրան միամտացրին, որ արդէն երևում է:

«Ես ծնւեցի և մեռայ իմ հայրենիքի հողն ու ջուրը և գիւղի անունը բարձր պահելու համար»։ Այս եղաւ նրա վերջին խօսքը և աւանդեց հողին»։

Եւ անա նոյն օրը, ուղիղ կէսօրին ոռոսաց գօրքը առանց մի ընդհարում ունենալու, մտաւ քաղաք։ Մուստաֆայ խանը իր ձեռքով յանձնեց քաղաքի բանալին գեներալ Չուբովին, և խոստացաւ, որ այնուհետև հաւատարիմ կըմնայ ոռոսաց կարաւարութեան։ Այսպէս անա 1796 թւին, յուլիսի վերջին, Շիրւանի գաւառը ոռոսաց կառարութեան ձեռքն անցաւ։

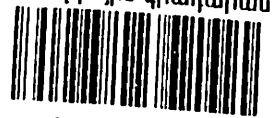
Իսկ տանուտէր Օհանի մարմինը Կ. գիւղացիք տարան ամփոփեցին իրանց գիւղի գերեզմանատանը և նրա գերեզմանաքարի վրայ գրեցին.

Այս է տապանը տանուտէր Օհանի, որ ծնւեց 1751 թւին, և սպանւեց 1796-ին, Սիւննի Մէյթի-բէկ աւագակապետի հետ ունեցած կռուում։

Եւ մինչև այսօր էլ այդ քաջ տանուտէրի մարմինը ամփոփւած է Կ. գիւղի գերեզմանատանը։

« Ազգային գրադարան

NL0323752

